

Wioletta Ławska<http://orcid.org/0000-0001-9361-6303>

Podhalańska Państwowa Uczelnia Zawodowa w Nowym Targu

wiolettalawska@gmail.com**Marta Makara-Studzińska**<http://orcid.org/0000-0001-7374-528X>

Collegium Medicum Uniwersytetu Jagiellońskiego

mmakarastudzinska@gmail.com

DOI: 10.35765/pk.2023.4203.31

Przemoc domowa w pandemii COVID-19 – przegląd aktualnego piśmiennictwa

STRESZCZENIE

Przemoc w rodzinie najczęściej dotyka najsłabszych, którzy nie potrafią sami się obronić. Pandemia COVID-19 stworzyła warunki do jej występowania. Celem pracy był przegląd aktualnej literatury naukowej na temat przemocy domowej podczas pandemii w latach 2020–2021. Przeanalizowano doniesienia pod względem przyjętego kryterium, czyli występowania przemocy wobec kobiet, dzieci i osób starszych, oraz poddano je krytycznej ocenie. W analizowanym okresie znaleziono ok. 200 artykułów zawierających wyszukiwane hasła. Do pełnej analizy zakwalifikowano 37 artykułów. Wyłoniono doniesienia z różnych krajów na świecie. Pandemia wpłynęła na zwiększenie przemocy domowej, ale odnotowano rzadsze próby szukania pomocy. Czynniki spustowymi były: wysoki poziom negatywnych emocji, obciążenie obowiązkami domowymi, utrata pracy, zła sytuacja finansowa, środki psychoaktywne.

SŁOWA KLUCZE: przemoc domowa, pandemia, COVID-19

ABSTRACT

Domestic Violence during the COVID-19 Pandemic – an Overview of Current Literature

Domestic violence (DV) is the most common issue affecting the most vulnerable who are not able to defend themselves. The COVID-19 pandemic created conditions for it to occur. The aim of this work was to review the current literature on DV during the pandemic in 2020 and 2021. The material and method of choice were a review of the literature from the years 2020–2021. The results regarding violence against women, children and the elderly were analyzed and criticized. Results: during the analyzed period, about 200 articles contained the key words. 37 of them were qualified to the complete analysis.

Sugerowane cytowanie: Ławska, W. i Makara-Studzińska, M. (2022). Przemoc domowa w pandemii COVID-19 – przegląd aktualnego piśmiennictwa. © *Perspektywy Kultury*, 3(42), ss. 539–547. DOI: 10.35765/pk.2023.4203.31

Nadesłano: 20.01.2022

Zaakceptowano: 30.03.2023

They were selected from different countries. Conclusions: The pandemic led to a rise in DV. It was noticed that the number of attempts to seek help was lower. There were trigger factors such as a high level of negative emotions, being overwhelmed by housework, job loss, poor financial situation, and psychoactive substances.

KEYWORDS: domestic violence, pandemic, COVID-19

Wstęp

Światowa Organizacja Zdrowia (WHO), po dwóch miesiącach od wybuchu epidemii w Wuhan w Chinach (Hilus, 2020), 11 marca 2020 r. ogłosiła pandemię COVID-19. Doprowadziło to do szeregu ograniczeń w życiu społeczeństw, takich jak: przymusowa izolacja, kwarantanna, nauka zdalna dla dzieci i młodzieży, dystans społeczny. Jednym z dramatycznych skutków zakazu opuszczania domu było narażenie na przemoc ze strony domowników. Równoczesne wstrzymanie aktywności instytucji pomocowych sprawiło, że ofierze dużo trudniej było uzyskać wsparcie (Bek, Sitarz i Jaworska-Wieloch, 2021). W Ustawie z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie zapisano, że „przemoc w rodzinie narusza podstawowe prawa człowieka, w tym prawo do życia i zdrowia oraz poszanowania godności osobistej, a władze publiczne mają obowiązek zapewnić wszystkim obywatelom równe traktowanie i poszanowanie ich praw i wolności” (Ustawa, 2005). Przemoc w rodzinie jest patologią społeczną. Różne są jej formy: fizyczna, psychiczna, seksualna, ekonomiczna oraz ta polegająca na zaniedbywaniu (Iwińska i Matejek, 2020). Każdy może się stać ofiarą przemocy, ale kobiety i dzieci są najbardziej zagrożone. Natomiast osoby starsze i niepełnosprawne częściej cierpią z powodu zaniedbań (Sacco i in., 2020). Pandemia spowodowała spadek liczby zgłoszeń przemocy przez bliski kontakt ofiary ze sprawcą, utrudnienie kontaktów zewnętrznych, brak możliwości uniknięcia nadużyć ze strony agresora (Sacco i in., 2020). Celem pracy był przegląd aktualnej literatury naukowej na temat przemocy domowej podczas pandemii COVID-19 w latach 2020–2021.

Materiał i metoda

Dokonano przeglądu literatury o tematyce związanej z przemocą domową z lat 2020–2021. Do odnalezienia artykułów wykorzystano wyszukiwarki: PubMed, Scholar Google, gdzie wpisywano słowa klucze: „przemoc

domowa”, „pandemia COVID-19”. Znalaziono ok. 200 artykułów, które zakwalifikowano do przeglądu na podstawie ich tytułów. Po analizie pozostawiono 47 artykułów, a po przeczytaniu streszczeń i wyników badań odrzucono 10 i pozostawiono 37. Kryterium włączenia do analizy były artykuły dotyczące przemocy wobec kobiet, dzieci i starszych w świecie. Nie znalaziono artykułów poruszających temat przemocy domowej wobec mężczyzn i osób niepełnosprawnych w czasie pandemii.

Wyniki

Przemoc domowa (PD) to problem globalny i prowadzący do poważnych konsekwencji fizycznych i psychicznych dla ofiary i całej rodziny (Sacco i in., 2020). Podczas wprowadzonych ograniczeń dom okazał się bezpieczniejszy dla agresorów niż dla ofiar przemocy (Kofman i Garfin, 2020). Powszechny trend zgłaszania narastających przypadków przemocy domowej prawdopodobnie utrzyma się przez całą pandemię¹, ponieważ wiele ofiar wciąż znajduje się w pułapce ze sprawcą i nie jest w stanie zgłosić nadużycia (Gebrewahd, Gebremeskel i Tadesse, 2020).

Wielu autorów zajęło się badaniami nad rozpowszechnieniem przemocy domowej. Sacco i in. (2020) zwrócili uwagę na występowanie, wykrywanie i zapobieganie przemocy w Chinach, Włoszech i USA. Jak donosił Gebrewahd i in. (2020), Stany Zjednoczone wydały ostrzeżenie dotyczące przemocy ze strony partnerów w związku z rosnącą liczbą zachorowań na COVID-19. Warunki takie jak: stres, niepewność finansowa i chęć kontrolowania sytuacji mogą zwiększać ryzyko przemocy domowej. Wprowadzenie przymusowej izolacji w Chinach, Hiszpanii i Włoszech zwiększyło liczbę zachowań agresywnych w domach. W kilku obszarach Wielkiej Brytanii, Francji, Kanady (Alberta) liczba zgłoszeń telefonicznych wzrosła odpowiednio o 20, 30% i 30–50%. W Ontario – kolejnej prowincji kanadyjskiej – raport policji regionalnej wskazywał na wzrost o 22% przypadków przemocy domowej i napaści na tle seksualnym podczas izolacji domowej (Gebrewahd i in., 2020). W Australii, podczas nakazu pozostania w domu, przemoc domowa wzrosła o 75%. Podobny problem, wynoszący od 21 do 35% i 32–36%, wystąpił odpowiednio w Stanach Zjednoczonych i Francji po izolacji społecznej i kwarantannie. Od czasu wprowadzenia tych ograniczeń nastąpił wzrost występowania przemocy domowej na całym świecie.

1 Tekst był pisany w czasie trwania pandemii.

Przemoc domowa wobec kobiet

W Polsce według danych Komendy Głównej Policji od stycznia do marca 2020 r. policjanci wypełnili o 1404 mniej formularzy „Niebieskiej Karty – A” (w I kwartale 2019 r. wypełniono ich 18 481). Tendencja ta nie odwróciła się do końca 2020 r. Mniejsza liczba zawiadomień o stosowaniu przemocy domowej nie świadczy o spadku agresji wobec domowników. O ile w okresie pandemii zmniejszyła się formalna liczba zgłaszanych czynów zabronionych, o tyle liczba przestępstw dotyczących PD znacząco wzrosła. Przyczynami niezawiadamiania o przestępstwie były: przekonanie ofiary o niewielkiej wadze czynu, niechęć do organów ścigania, strach przed zemstą (Bek i in., 2021).

Problem przemocy wobec kobiet w Stanach Zjednoczonych badali Kofman i Garfin (2020), którzy zwrócili uwagę na emocjonalne, fizyczne i seksualne wykorzystywanie przez partnera intymnego. Na początku pandemii dziewięć dużych miast w Stanach Zjednoczonych odnotowało wzrost liczby połączeń telefonicznych z usługą PD o około 20–30%, a w niektórych regionach problem sięgał nawet 62%.

Hsu i Henke (2020), opierając się na danych policyjnych z 36 miast w 22 stanach USA oraz danych dotyczących śledzenia urządzeń mobilnych, zauważyli, że PD wobec kobiet zwiększyła się o ponad 5% od 13 marca do 24 maja 2020 r. i podkreślili potrzebę przeznaczenia środków finansowych na rzecz ofiar przemocy domowej oraz zapewnienia im bezpiecznych miejsc.

Williams i in. (2021) wykazali, że w Bostonie pandemia stanowiła zwiększone zagrożenie dla kobiet, które wcześniej już przeżyły przemoc seksualną. Osoby, które nie mówiły po angielsku lub były imigrantami, miały większe trudności w dostępie do pomocy ze względu na bariery językowe i/lub kulturowe. Wiele osób, które przeżyło przemoc, napotykało liczne bariery w dostępie do pomocy.

W początkowej fazie pandemii w Stanach Zjednoczonych w dużej mierze ignorowano potrzeby krzywdzonych kobiet, a nakazy pozostania w domu zwiększyły kontakt z agresywnym partnerem bez zapewnienia dodatkowego wsparcia ofiarom. To spowodowało zmniejszenie liczby wezwań (Sorenson, Sinko i Berk, 2021).

Badania przeprowadzone w Ottawie (Kanada) przez Muldoon i in. (2021) dotyczyły przyjęć na Szpitalny Oddział Ratunkowy (SOR) i zostały przeanalizowane w okresie od marca do maja 2020 r. oraz porównane z tym samym okresem w 2018 r. Jak się okazało, całkowita liczba przyjęć na oddział ratunkowy spadła o 32,9% przypadków tygodniowo, a liczba przypadków napaści na tle seksualnym i przemocy domowej spadła o 53,49% oraz o 48,45% przypadków napaści fizycznej. Nastąpił

znaczny wzrost przemocy psychicznej (11,69% vs 28,57%) oraz napaści na świeżym powietrzu (5,19% vs 22,86%). Badanie to wykazało spadek liczby przyjęć na oddział ratunkowy z powodu napaści na tle seksualnym i przemocy domowej podczas COVID-19.

Hoehn-Velasco, Silverio-Murillo, De la Miyar (2021) przeanalizowali wpływ nakazu izolacji podczas pandemii COVID-19 na przestępstwa przeciwko kobietom w Meksyku. Wyniki wskazywały, że zaniechanie alimentów, przestępstwa seksualne i przemoc domowa zmniejszyły się, osiągnęły minimum, a następnie zaczęły powracać do poziomu sprzed pandemii. Wydaje się, że zakaz sprzedaży alkoholu i wysokie rozpowszechnienie COVID-19 mają związek ze spadkiem przemocy domowej. Prawdopodobnie strach przed infekcją może ograniczać zgłaszanie przestępstw związanych z przemocą domową.

Jak donoszą Dekel i Abrahams (2021), środki wdrożone przez rząd Republiki Południowej Afryki w celu ograniczenia rozprzestrzeniania się wirusa mogły narazić wrażliwe grupy na zwiększone ryzyko przemocy. Nakaz pozostania w domu prawdopodobnie zwiększył ryzyko eskalacji nadużyć w rodzinach, które już doświadczały PD przed pandemią. Badacze podkreślili związek PD i COVID-19 z nakazem pozostania w domu i narażeniem kobiet na zwiększone ryzyko nadużyć. Autorzy ujawnili to, co stało się niewidzialne i uciszone – doświadczenia maltretowanych kobiet podczas COVID-19.

Wyniki badań Gebrewahd i in. (2020) z Etiopii wykazały stosunkowo częstsze występowanie przemocy wobec kobiet. Poziom wykształcenia mężów, bycie gospodynią domową i zawieranie małżeństw aranżowanych były silnie związane z przemocą domową ze strony mężczyzn.

Alharbi i in. (2021) informowali, że przed pandemią liczba przypadków przemocy domowej i agresywnych zachowań między saudyjskimi małżeństwami rosła z roku na rok, co powodowało coraz większy niepokój społeczny i medyczny. Po wprowadzeniu izolacji międzynarodowe badania dotyczące przemocy domowej wykazały niemal jednogłośnie wzrost przemocy wobec kobiet w domach. Najwyższy odsetek kobiet w Arabii Saudyjskiej doświadczających przemocy był w grupie wiekowej 30–40 lat. Większość (95,6%) doświadczyła wielu form przemocy: psychicznej/emocjonalnej (87,7%), fizycznej (37,9%) oraz seksualnej (16,6%). Ofiary doświadczające wielu form przemocy oraz zgłaszające wzrost jej częstotliwości i intensywności to kobiety po porodzie. Nadużycia wobec zamężnych kobiet w całym kraju wykazały wyraźny spadek w okresie kwarantanny, zaś większa liczba dzieci bezpośrednio korelowała z wyższą zgłaszaną częstotliwością wykorzystywania seksualnego kobiet.

Haq, Raza, Mahmood (2020) podali do wiadomości, że kobiety w Pakistanie częściej doświadczały przemocy werbalnej i emocjonalnej niż

przemocy fizycznej. Około 28% kobiet spotkało się z przemocą werbalną, a 34% z przemocą emocjonalną, w której kobiety nie były bite fizycznie, ale zostały poranione psychicznie.

Huq i in. (2021) przedstawili sytuację kobiet, które przeżyły przemoc domową w Bombaju i obawiały się: zarażenia, zwiększonej niepewności finansowej i żywnościowej, zamknięcia w małych domach w obecności sprawców przemocy, przymusowej kontroli, niemożności podzielenia się doświadczeniami z innymi oraz większego obciążenia pracą domową. Procesy sądowe zostały całkowicie wstrzymane podczas pandemii, co zwiększyło poziom stresu u kobiet, które czekały na rozwiązanie ich spraw.

Dahal i in. (2020) przedstawili dane z Nepalu dotyczące przemocy wobec kobiet i wykorzystywania seksualnego dzieci. Kobiety i młode dziewczęta zamknięte w swoich domach były narażone na większe ryzyko przemocy domowej, a bliskość sprawcy mogła sprawić, że ofiary miały trudności z szukaniem pomocy.

W badaniach Rashid Soron i in. (2021) udowodniali, że 36,8% badanych spotkało się w pewnym momencie swojego życia z przemocą domową. Najczęściej była to przemoc psychiczna. Rozpowszechnienie przemocy domowej wzrosło po ogłoszeniu pandemii. Mimo że 96,3% respondentów uważało, że ofiary PD potrzebują wsparcia psychicznego, to tylko 25% badanych wiedziało o takiej możliwości i jej dostępie w Bangladeszu. Przemoc domowa miała negatywny wpływ na zdrowie fizyczne i psychiczne ofiar, jednak w Bangladeszu jest to lekceważone.

Przemoc domowa wobec dzieci i młodzieży

Według Boo (2021) skala pandemii COVID-19 przyniosła ogromne konsekwencje dla stanu zdrowia psychicznego dzieci. Przymusowa izolacja w domu, utrata pracy i problemy finansowe rodziny spowodowały wysoki poziom stresu i niepokoju, zwiększając w ten sposób ryzyko przemocy domowej wobec dzieci. Machlin i in. (2021) zaobserwowali wzrost przemocy w rodzinach, w których przemoc dominowała jeszcze przed pandemią.

Z kolei Piquero i in. (2020) zauważyli, że nakazy dotyczące pozostania w domu z powodu COVID-19 spowodowały poważne zakłócenia w codziennym życiu rodzin. Zamknięcie szkół i placówek opieki nad dziećmi spowodowały konieczność podjęcia przez opiekunów obowiązków związanych z potrzebami edukacyjnymi swoich dzieci. Stres i problemy rodzinne, w tym brak wsparcia społecznego, trudności ekonomiczne mogły skutkować maltretowaniem dzieci. Jednak Piquero i in. (2020)

w swoich badaniach nie zauważyli utrzymującego się wyższego poziomu PD wobec dzieci.

Kourti i in. (2021) przeanalizowali 32 badania dotyczące PD pozyskane z Ameryki Północnej, Europy, regionu Azji i Pacyfiku, Afryki oraz innych badań na świecie. W przypadku dzieci wskaźnik zgłoszeń policji i opieki społecznej spadł podczas pandemii. Wydaje się, że do spadku liczby zgłoszeń przyczyniła się izolacja dzieci w domu w związku z koniecznością nauki zdalnej. Odosobnienie w domu doprowadziło do stałego kontaktu sprawców z ofiarami, co skutkowało wzrostem przemocy przy zmniejszeniu liczby zgłoszeń. Podobnie zauważyli Cappa i Jijon (2021), którzy wskazali na spadek liczby zgłoszeń policyjnych i skierowań do służb ochrony dzieci przy wzroście liczby raportowanych urazów u dzieci zgłaszanych przez szpitale.

Badania Sinko i in. (2021) przeprowadzone w Stanach Zjednoczonych wskazały, że nakaz pozostania w domu w czasie pandemii zdecydowanie zwiększył dynamikę występowania konfliktów rodzinnych z perspektywy młodzieży. Około jedna czwarta badanej młodzieży bezpośrednio kontaktowała się z infolinią w sprawie przemocy fizycznej, której doświadczała lub była świadkiem w swoim domu w ciągu pierwszych kilku miesięcy pandemii.

Barboza, Schiamburg, Pachl (2021) dokonali analizy występowania maltretowania i zaniedbywania dzieci w czasie COVID-19 w Los Angeles w USA na podstawie zgłoszeń w Departamencie Policji. Okazało się, że podczas pandemii COVID-19 wystąpił statystycznie istotny spadek zgłoszeń dotyczących krzywdzenia dzieci.

Z danych z Departamentu Policji w Chicago wynikało, że częstość występowania przemocy domowej podczas pandemii (w marcu 2020 r.) była nieznacznie mniejsza (o 2,52%) niż w marcu w roku wcześniejszym (McLay, 2021).

Według Musser, Riopelle, Latham (2021) liczba młodzieży umieszczonej w systemie opieki zastępczej na Florydzie w pandemii spadła o 24%. Udowodniono jednak, że wśród dzieci białych częściej przyczyną opieki zastępczej było maltretowanie wyższe o 3,34% w pandemii.

Wpływ COVID-19 na liczbę wizyt dzieci w pediatrycznym oddziale ratunkowym w południowo-wschodnich Stanach Zjednoczonych (USA) analizowali Bullinger i in. (2021). Raportem objęte były wizyty z powodu zaniedbywania i znęcania się nad dziećmi. Liczba wizyt na oddziałach ratunkowych związanych z zaniedbaniami i nieodpowiednim nadzorem wzrosła o 62–100%. Wolf, Freisthler, Chadwick (2021) zauważyli, że stres i alkohol był czynnikiem ryzyka maltretowania dzieci. W Ohio rodzice, którzy spożywali alkohol, prezentowali wyższy poziom agresji wobec swoich dzieci.

Po analizie danych uzyskanych przez Fabbri i in. (2021) w Nigerii, Mongolii i Surinamie nastąpił 35–46 procentowy wzrost stosowania przemocy wobec dzieci.

Według De Oliveira i in. (2021) w Brazylii odnotowano wzrost przemocy seksualnej wobec dzieci. Jej ofiarami były najczęściej dziewczynki (76,7%) w wieku 2–9 lat (38,1%) i 14–18 lat (35,6%). Do przemocy dochodziło w domu ofiary (58,9%). Sprawcą był mężczyzna (82,4%), nastolatek (59,2%), żyjący w rodzinie (64%) oraz rodzice (18,4%). Nie stwierdzono wpływu warunków społeczno-ekonomicznych na przemoc.

Liczba powiadomień dotyczących przemocy domowej w Brazylii podczas pandemii COVID-19 w porównaniu z tym samym okresem w roku poprzednim wzrosła. W Santa Catarina (Brazylia), jak pisali Platt, Guedert, Coelho (2020), w czasie izolacji zauważono spadek o 55,3% zgłoszeń przemocy domowej wobec dzieci. Przyczyną były trudności w szukaniu pomocy.

W Singapurze, jak informowali Chung, Lanier, Wong (2020), wyższy poziom stresu w rodzinie w wyniku COVID-19 wiązał się z częstszym stosowaniem surowych kar wobec dzieci (tj. chłosty, dawanie klapsów, używanie ostrych słów i krzyków) i mniejszą bliskością w relacji między rodzicami a dziećmi.

Według Tierolf, Geurts, Steketeer (2021) w Holandii nie odnotowano wzrostu liczby doniesień o przemoc domowej lub znęcaniu się nad dziećmi podczas pandemii. W rodzinach, gdzie przemoc istniała przed izolacją, jej poziom nadal był wysoki. W Birmingham w Anglii, jak przedstawili Garnstang i in. (2020), ukrywano nadużycia wobec dzieci z powodu nauki zdalnej, a tym samym ograniczenia kontaktów z nauczycielami.

Przemoc domowa wobec starszych

Według Chang i Levy (2021) w Stanach Zjednoczonych częstość znęcania się nad osobami starszymi w pandemii wzrosła o 83,6%. Jedna na pięć osób starszych w badanej grupie zgłosiła przemoc. Czynnikiem predysponującym do przemocy były problemy finansowe.

Liu i in. (2021) poinformowali, że pracownicy Adult Protective Services (APS) w San Francisco przeprowadzili rozmowy telefoniczne z osobami starszymi lub osobami im towarzyszącymi. Okazuje się, że osoby starsze były ofiarami zaniedbań i często nie były świadome sytuacji COVID-19. Wydłużony czas trwania i intensywność pandemii mogły pogorszyć sytuację tej wrażliwej grupy.

Wnioski

Pandemia COVID-19 wpłynęła na zwiększenie przemocy domowej szczególnie wobec kobiet, dzieci, młodzieży i ludzi starszych. Odnotowano rzadsze próby kontaktu z policją, ośrodkami pomocy i wsparcia, co z pewnością wynikało z ograniczonych możliwości zgłaszania przemocy ze względu na obecność agresora w pobliżu, z braku możliwości zawiadomienia o przemoc oraz obawy przed zakażeniem. Należy też podkreślić, iż izolacja społeczna (*lockdown*) nie pozwoliła na bezpośrednie kontakty z instytucjami i osobami mogącymi udzielić wsparcia lub pomocy.

Czynnikami spustowymi przemocy domowej były: wysoki poziom emocji (lęk, niepokój), obciążenie obowiązkami domowymi (w tym edukacja dzieci), utrata pracy, zła sytuacja finansowa, alkohol i inne środki psychoaktywne, przeludnienie na powierzchni mieszkalnej. Pandemia postawiła i nadal stawia nowe wyzwania przed pracownikami ochrony zdrowia.

BIBLIOGRAFIA

- Alharbi, F.F., Alkherajji, M.A., Aljumah, A.A., Al-Eissa, M., Qasim, S.S. i Alaqeel, M.K. (2021). Domestic Violence Against Married Women During the COVID-19 Quarantine in Saudi Arabia. *Cureus*, 13(5):e15231. DOI: 10.7759/cureus.15231.
- Barboza, G.E., Schiamberg, L.B. i Pacht, L. (2021). A spatiotemporal analysis of the impact of COVID-19 on child abuse and neglect in the city of Los Angeles, California. *Child Abuse & Neglect*, 116, 104740. DOI: 10.1016/j.chiabu.2020.104740.
- Bek, D., Sitarz, O. i Jaworska-Wieloch, A. (2021). Gdy azyl staje się więzieniem – przeciwdziałanie przemocy domowej w warunkach kwarantanny i izolacji. *Forum Polityki Kryminalnej*, nr 1, 1–31. Pozyskano z: <https://www.journals.us.edu.pl/index.php/FPK/article/view/12217> (dostęp: 02.01.2022).
- Boo, W.H. Exposure to Domestic Violence During the COVID-19 Pandemic: A Potent Threat to the Mental Well-being of Children. *Malaysian Journal of Medical Sciences*, 28(3), 158–159. DOI: 10.21315/mjms2021.28.3.16.
- Bullinger, L.R., Boy, A., Messner, S. i Self-Brown, S. (2021). Pediatric emergency department visits due to child abuse and neglect following COVID-19 public health emergency declaration in the Southeastern United States. *BMC Pediatrics*, 21(1), 401. DOI: 10.1186/s12887-021-02870-2.
- Cappa, C. i Jijon, I. (2021). COVID-19 and violence against children: A review of early studies. *Child Abuse & Neglect*, Jun; 116(Pt 2), 105053. DOI: 10.1016/j.chiabu.2021.105053.

- Chang, E.S. i Levy, B.R. (2021). High Prevalence of Elder Abuse During the COVID-19 Pandemic: Risk and Resilience Factors. *The American Journal of Geriatric Psychiatry*, 29(11), 1152–1159. DOI: 10.1016/j.jagp.2021.01.007.
- Chung, G., Lanier, P. i Wong, P.Y.J. (2020). Mediating Effects of Parental Stress on Harsh Parenting and Parent-Child Relationship during Coronavirus (COVID-19) Pandemic in Singapore. *Journal of Family Violence*, Sep 2, 1–12. DOI: 10.1007/s10896-020-00200-1.
- Dahal, M., Khanal, P., Maharjan, S., Panthi, B. i Nepal, S. (2020). Mitigating violence against women and young girls during COVID-19 induced lockdown in Nepal: a wake-up call. *Global Health Journal*, 16(1), 84. DOI: 10.1186/s12992-020-00616-w.
- De Oliveira, S.M.T., Galdeano, E.A., da Trindade, E.M.G.G., Fernandez, R.S., Buchaim, R.L., Buchaim, D.V., da Cunha, M.R. i Passos, S.D. (2021). Epidemiological Study of Violence against Children and Its Increase during the COVID-19 Pandemic. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, nr 18(19), 10061. DOI: 10.3390/ijerph181910061.
- Dekel, B. i Abrahams, N. (2021). 'I will rather be killed by corona than by him...': Experiences of abused women seeking shelter during South Africa's COVID-19 lockdown. *PLoS One*, 16(10):e0259275. DOI: 10.1371/journal.pone.0259275.
- Fabrizi, C., Bhatia, A., Petzold, M., Jugder, M., Guedes, A., Cappa, C. i Devries, K. (2021). Modelling the effect of the COVID-19 pandemic on violent discipline against children. *Child Abuse & Neglect*, 116(Pt 2):104897. DOI: 10.1016/j.chiabu.2020.104897.
- Garstang, J., Debelle, G., Anand, I., Armstrong, J., Botcher, E., Chaplin, H., Hallett, N., Morgans, C., Price, M., Tan, E.E.H., Tudor, E. i Taylor, J. (2020). Effect of COVID-19 lockdown on child protection medical assessments: a retrospective observational study in Birmingham, UK. *BMJ Open*, 10 (9):e042867. DOI: 10.1136/bmjopen-2020-042867.
- Gebrewahd, G.T., Gebremeskel, G.G. i Tadesse, D.B. (2020). Intimate partner violence against reproductive age women during COVID-19 pandemic in northern Ethiopia 2020: a community-based cross-sectional study. *Reproductive Health*, 17(1), 152. DOI: 10.1186/s12978-020-01002-w.
- Haq, W., Raza, S.H. i Mahmood, T. (2020). The pandemic paradox: domestic violence and happiness of women. *PeerJ*, Nov 24; 8:e10472. DOI: 10.7717/peerj.10472.
- Hilus, A. (2020). Wyzwania dla ośrodków pomocy społecznej w trakcie pandemii COVID-19. W: N.G. Pikuła, M. Grewiński, E. Zdebska i W. Głac (red.), *Wybrane krajowe i międzynarodowe aspekty polityki społecznej w czasie pandemii koronawirusa*. Kraków: Wydawnictwo Scriptum, 165–176. Pozy-skano z: https://iss.up.krakow.pl/wp-content/uploads/sites/13/2021/02/biss_12_e-book.pdf (dostęp: 02.01.2022).

- Hoehn-Velasco, L., Silverio-Murillo, A. i de la Miyar, J.R.B. (2021). The great crime recovery: Crimes against women during, and after, the COVID-19 lockdown in Mexico. *Economics and Human Biology*, May 41, 100991. DOI: 10.1016/j.ehb.2021.100991.
- Hsu, L.C. i Henke, A. (2020). COVID-19, staying at home, and domestic violence. *Review of Economics of the Household*, Nov 20, 1–11. DOI: 10.1007/s11150-020-09526-7.
- Huq, M., Das, T., Devakumar, D., Daruwalla, N. i Osrin, D. (2021). Intersectional tension: a qualitative study of the effects of the COVID-19 response on survivors of violence against women in urban India. *BMJ Open*, 11(9), 1-10. DOI: 10.1136/bmjopen-2021-050381.
- Iwińska, M. i Matejek, J. (2020). Pomoc i wsparcie rodziny z doświadczeniem przemocy w czasie pandemii. W: N.G. Pikuła, M. Grewiński, E. Zdebska i W. Glac (red.), *Wyzwania dla polityki społecznej w kontekście pandemii koronawirusa*. Kraków: Wydawnictwo Scriptum, 89–108. Pozyskano z: https://iss.up.krakow.pl/wp-content/uploads/sites/13/2020/06/e-book_biss_xi-1.pdf (dostęp: 03.01.2022).
- Kofman, Y.B. i Garfin, D.R. (2020). Home is not always a haven: The domestic violence crisis amid the COVID-19 pandemic. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, 12(S1), S199–S201. DOI: 10.1037/tra0000866.
- Kourti, A., Stavridou, A., Panagouli, E., Psaltopoulou, T., Spiliopoulou, C., Tsolia, M., Sergeantanis, T.N. i Tsitsika, A. (2021). Domestic Violence During the COVID-19 Pandemic: A Systematic Review. *Trauma, Violence, & Abuse*, Aug 17, 1–27. DOI: 10.1177/15248380211038690.
- Liu, P.J., Wang, A., Schwab-Reese, L.M. i Stratton, S.K. (2021). Elder Mistreatment Victims during the COVID-19 Pandemic: Administrative Data from San Francisco Adult Protective Services. *Journal of Family Violence*, 1–14. DOI: 10.1007/s10896-021-00305-1.
- Machlin, L., Gruhn, M.A., Miller, A.B., Milojevich, H.M., Motton, S., Findley, A.M., Patel, K., Mitchell, A., Martinez, D.N. i Sheridan, M.A. (2021). Predictors of family violence in North Carolina following initial COVID-19 stay-at-home orders. *Child Abuse & Neglect*, Oct 25, 105376. DOI: 10.1016/j.chiabu.2021.105376.
- McLay, M.M. When “Shelter-in-Place” Isn’t Shelter That’s Safe: a Rapid Analysis of Domestic Violence Case Differences during the COVID-19 Pandemic and Stay-at-Home Orders. *Journal of Family Violence*, Jan 7: 1–10. DOI: 10.1007/s10896-020-00225-6.
- Muldoon, K.A., Denize, K.M., Talarico, R., Fell, D.B., Sobiesiak, A., Heimerl, M. i Sampsel, K. (2021). COVID-19 pandemic and violence: rising risks and decreasing urgent care-seeking for sexual assault and domestic violence survivors. *BMC Medicine*, 19(1), 20. DOI: 10.1186/s12916-020-01897-z.

- Musser, E.D., Riopelle, C. i Latham, R. (2021). Child maltreatment in the time of COVID-19: Changes in the Florida foster care system surrounding the COVID-19 safer-at-home order. *Child Abuse & Neglect*, 116(Pt 2):104945. DOI: 10.1016/j.chiabu.2021.104945.
- Piquero, A.R., Riddell, J.R., Bishopp, S.A., Narvey, C., Reid, J.A. i Piquero, N.L. (2020). Staying Home, Staying Safe? A Short-Term Analysis of COVID-19 on Dallas Domestic Violence. *American Journal of Criminal Justice*, Jun 14, 1–35. DOI: 10.1007/s12103-020-09531-7.
- Platt, V.B., Guedert, J.M. i Coelho, E.B.S. (2020). Violence against children and adolescents: notification and alert in times of pandemic. *Revista Paulista de Pediatria*, Oct 28, 39:e2020267. DOI: 10.1590/1984-0462/2021/39/2020267.
- Rashid Soron, T., Ashiq, M.A.R., Al-Hakeem, M., Chowdhury, Z.F., Uddin Ahmed, H. i Afrooz Chowdhury, C. (2021). Domestic Violence and Mental Health During the COVID-19 Pandemic in Bangladesh. *JMIR Formative Research*, 5(9), 5–15. DOI: 10.2196/24624.
- Sacco, M.A., Caputo, F., Ricci, P., Sicilia, F., De Aloe, L., Bonetta, C.F., Cordasco, F., Scalise, C., Cacciatore, G., Zibetti, A., Gratteri, S. i Aquila, I. (2020). The impact of the Covid-19 pandemic on domestic violence: The dark side of home isolation during quarantine. *Medico-Legal Journal*, 88(2), 71–73. DOI: 10.1177/0025817220930553.
- Sinko, L., He, Y., Kishton, R., Ortiz, R., Jacobs, L. i Fingerman, M. (2021). “The Stay at Home Order is Causing Things to Get Heated Up”: Family Conflict Dynamics During COVID-19 From The Perspectives of Youth Calling a National Child Abuse Hotline. *Journal of Family Violence*, Jun 8, 1–10. DOI: 10.1007/s10896-021-00290-5.
- Sorenson, S.B., Sinko, L. i Berk, R.A. (2021). The Endemic Amid the Pandemic: Seeking Help for Violence Against Women in the Initial Phases of COVID-19. *Journal of Interpersonal Violence*, 36(9–10), 4899-4915. DOI: 10.1177/0886260521997946.
- Tierolf, B., Geurts, E. i Steketee, M. (2021). Domestic violence in families in the Netherlands during the coronavirus crisis: A mixed method study. *Child Abuse & Neglect*, 116 (Pt2): 104800. DOI: 10.1016/j.chiabu.2020.104800.
- Williams, E.E., Arant, K.R., Leifer, V.P., Balcom, M.C., Levy-Carrick, N.C., Lewis-O’Connor, A. i Katz, J.N. (2021). Provider perspectives on the provision of safe, equitable, trauma-informed care for intimate partner violence survivors during the COVID-19 pandemic: a qualitative study. *BMC Womens Health*, 21(1), 315. DOI: 10.1186/s12905-021-01460-9.
- Wolf, J.P., Freisthler, B. i Chadwick, C. (2021). Stress, alcohol use, and punitive parenting during the COVID-19 pandemic. *Child Abuse & Neglect*, Jul; 117:105090. DOI: 10.1016/j.chiabu.2021.105090.

Ustawa o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie z dnia 29 lipca 2005 r. Pozyskano z: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20051801493/O/D20051493.pdf> (dostęp: 05.01.2022).

Wioletta Ławska – magister pielęgniarstwa, doktor nauk medycznych. Starszy wykładowca w Instytucie Medycznym Podhalańskiej Państwowej Uczelni Zawodowej w Nowym Targu. Specjalista pielęgniarstwa psychiatrycznego. Jej zainteresowania naukowe dotyczą problemów zdrowia psychicznego oraz geriatricy.

Marta Makara-Studzińska – specjalista psycholog kliniczny, specjalista zdrowia publicznego, suicydolog, psychoterapeuta, superwizor psychoterapii. Pracownik naukowy Zakładu Psychologii Zdrowia, Wydziału Nauk o Zdrowiu, UJ Collegium Medicum.

